

KLESARSKE I KIPARSKE MANUFAKTURE U NAŠIM KRAJEVIMA I NJIHOV ODNOS PREMA DRUGIM NORIČKIM I PANONSKIM RADIONICAMA IZ DOBA RIMSKOG CARSTVA*

MARCEL GORENC
Arheološki muzej, Zagreb

Studijska putovanja, rad na fotodokumentaciji i dosadašnjoj dokumentaciji, te konzultiranje i konfrontiranje mišljenja i radova R. Knabla, A. Schobera, E. Diezove, J. Klemenca, te drugih autora koji su obrađivali likovnu proizvodnju i umjetnost na širem i užem području Norika, Panonije i Ilirika, a u relacijama rimskog carstva, učvrstili su naše stanovište da se iz spomenutog noričko-panonskog kulturnog i umjetničkog kompleksa može izdvojiti teritorijalni i kiparski krug sa odlikama i karakteristikama koje do sada nisu bile vrednovane.

Položaj ovoga područja na granici antiknih provincija Norika i Panonije nije ipak stvorio nikakovu podvojenost, već njegova teritorijalna cjelokupnost sa naseljima i gradovima Flavia Solva — Leibnitz, Poetovio — Ptuj, Celeia — Celje, Aquae Iasae — Varaždinske Toplice, sa okolicom, ukazuju na proizvodni i stvaralački kontinuitet od 1. do 4. st. n. e. — Ovaj kontinuitet sa odgovarajućom ekspanzijom i radijaciom, kao i prostornom i stilskom ograničenošću, najbolje dokazuje, da su se na tom teritoriju razvijale i izmjenjivale određene kulturne i umjetničke navike, stilske osobine i karakteristike, ne samo u vremenskoj postupnosti, nego i međusobnoj povezanosti.

Prema tome mora se nastaviti sa utvrđivanjem tih karakteristika u određenim sredinama i vremenskim razdobljima. Kod toga se sa zadovoljstvom može konstatirati da je novo evidentirani materijal na nekim sektorima proširio naš uvid na sferu djelovanja, a na drugima tačnije odredio granicu stvaralačkog dometa i rasprostiranja umjetničkog materijala.

FLAVIA SOLVA (Leibnitz sa okolicom)

Skulptorski materijal ovoga područja mnogobrojan je, ali dislociran bez obzira dali se nalazi u Leibnitzu ili u muzejima u Grazu ili Beču. Ipak

* Ovaj prilog u skraćenom obliku obuhvaća sadržaj predavanja koje je održano 26. V. 1967 na kolokviju u Celju. Detaljnja dokumentacija prikazana tom prilikom, biće predložena u okviru jedne šire studije.

sistematskim poređenjem već se je sada došlo do izvjesnih novih saznanja za proširivanje problematike.

Veliki dio kiparskih radova pripada nadgrobnim spomenicima sa prizmatičkim stelama, oltarima ili škrinjama za pepeo. Na njihovim slobodnim površinama koje su uokvirene pravokutnim ali volutastim okvirima, nalaze se najčešće pojedinačne figure pokojnika ili njihovih pratilaca. Isto tako se vrlo često javljaju opet pojedinačni likovi mladih atleta ili vojnika, smirenih pokreta i silhueta, koji se izmjenjuju sa isto smirenim ženskim portretima ili alegorijama. Osim toga veliki je broj fragmenata nadgrobnih spomenika sa većim i manjim nišama, portretnim okruglim medaljonima i edikulama sa razvedenim postamentima. — Dekoracija i ovih složenijih spomenika također se najčešće svodi na ritmičko ponavljanje jedne figure, kada je riječ o prikazivanju scena sa ljudima. U slučaju kombinacije vegetabilne dekoracije i mitoloških scena i čudovišta, plastično-reljefna silhueta u dosta strogom frontalitetu prekriva čitavu zadanu plohu. — Frontalitet i jednoliko nizanje članova obiteljskih grupnih portreta nije potrebno posebno isticati, kao i oštrobriđnost nabora i obrisa većine svih kompozicija. Ikonografski, repertoar personifikacija vezanih o vodu, nije velik, ali ga također karakterizira jednostavnost, tvrdoća, plošnost i oštrobriđnost kontura.

Za sada, bez detaljne dokumentacije, stječe se dojam da većina plastičkih fragmenata ovoga lokaliteta pripada razdoblju 1. in 2. st. n. e. — Istaknuta jednostavnost kompozicija i tvrdoća u izvedbi rezultat je zanatskog podražavanja likovnih predložaka kojima su se služili klesari i kipari, koji su snabdjevali naselje Flavia Solvu u doba najintenzivnijega života, do markomanskih ratova.

POETOVIO (Ptuj sa okolicom)

Dinamična i kontrastna umjetnost antiknog Ptuja sa okolicom, također je izvanredno fiksirana u mnogobrojnim likovnim spomenicima. — U poređenju sa Fl. Solvom i drugim nalazištima ovoga područja, jasno je uočljiva naglašena najjednostavnost, koja je rezultat ritma života u tom važnom centru gdje su se lokalne tradicije stalno preplitale i dolazile na udar vanjskih stvaralačkih upliva. Isto tako, nesmiye se zapostaviti utjecaj i želja naručitelja koji su htjeli držati korak sa oficijelnom carskom umjetnošću. U širokom vremenskom rasponu od četiri stoljeća nisu sva razdoblja jednako »pokrivena« spomenicima koji se neposredno vežu na naš lokalno-kreativni krug. Ipak određeni motivi i riješenja kao i njihove varijacije pokazuju duboku i nedijeljivu povezanost sa kiparskim radovima ostalih spomenutih centara. — Karakteristični pojedinačni ili izdvojeni likovi, vezani realnim sadržajem ili alegorijom, mladići, heroji, žene ili bogovi, javljaju se dosta često sa određenim identičnim i likovnim i ikonografskim karakteristikama. — U kompozicijama sa više figura i osoba osjeća se oslobađanje od principa simetričnog kontinuiranja plošnoga stila Flavija Solvae. — Interesantno je da alegorija sunca na jednom mitričkom spomeniku iz doba cara Galijena iz sredine 3. st. n. e., impostacijom, reljefom i konturom ne podražava, nego izražava kontinuitet jednakih figura iz 1. i 2. st. n. e.

Monumentalni nadgrobni kamen, — u srednjem vijeku pranger, — sa kompozicijom Orfeja, jedinstveni je primjer sintetskog stilskog spomenika, koji baca posebno svjetlo na problematiku antikne ptujske plastike i njezinoga odnosa prema drugim noričko-panonskim središtima. Kao prostorno plastička kompozicija ova stela pretstavlja smišljenu redukciju nadgrobne edikule koje su svi konstruktivni i alegorijsko-ukrasni elementi fiksirani na odgovarajućim dijelovima. Na bočnim stranama na mjestu pilastra u uokvirenim nišama smještene su alegoričke pojedinačne muške ili ženske figure. Široka horizontalna greda sa kinergetičkom kompozicijom životinja, te trokutasta atika, čine veliku plitku nišu u kojoj se nalazi bogata kompozicija Orfeja okruženog životinjama i drugim mitološkim i alegorijskim likovima. — Cijela kompozicija u sigurnoj tehnici riješava probleme korištenja alegorijsko-ukrasnih elemenata, kao i mogućnosti iluzionističkog sažimanja realne nadgrobne arhitekture. Nije potrebno posebno isticati da sve navedene aplikacije ne bi bilo moguće tako skladno, slobodno i kvalitetno riješiti da nije postojala praksa i iskustvo riješavanja istih problema na konkretnoj trodimenzionalnoj nadgrobnoj ili obrednoj arhitekturi. To nam uz Ptuj pokazuju i spomenici Flavija Solvae, Celjskoga područja i Varaždinskih Toplica.

CELEIA (Celje sa okolicom)

Neobično bogatim arhitektonsko-plastičkim materijalom i novo otkrivenim nadgrobnim spomenicima u Šempetru ob Savinji, kraj Celja, cijelo ovo područje zauzelo je posebno mjesto u krugu riješavanja problematike novouočene varijante noričko-panonske plastike. Ponajprije smo impresionirani velikom količinom monumentalnih arhitektonsko-plastičnih fragmenata kao i dijelova većih ili manjih slobodno stojećih kipova. Upravo po tome celjsko područje ističe prema svim ostalim lokalitetima u kojima pratimo specifični regionalni razvoj. — Ako još tome dodamo nekoliko tipova nadgrobničkih edikula koje su otkrivene u Šempetru, — imamo zaokruženi repertoar cjelokupne arhitektonsko-plastičke i slobodne plastičke proizvodnje ovog regionalnog radioničkog kruga klesara i kipara. — Dapače izgleda da ćemo po celjskom materijalu moći uspostaviti stanovite vremenske i razvojne koordinate pomoću kojih ćemo pravilnije ocijeniti i odrediti međusobni odnos materijala i spomenika cijeloga našega interesnoga područja kao i značenje pojedinih centara i nalazišta.

Već je za sada moguće ukazati na činjenicu da je nadgrobna odnosno obredna edikula sa nišom, stupićima i pilastrima, na povisokom arhitektonsko-plastičnom postamentu, u antiknom celjskom krugu dobila svoju konačnu arhitektonsku formu, kao specifični razvedeni i slobodno stojeći spomenik. — Po funkciji kao nadgrobni spomenik edikula je sadržavala kameni škrinju, koja se mogla bez većih poteškoća ponovno otvoriti kod naknadnih ukopa. Cijela je fasada uz nadgrobni natpis bila ispunjena simboličko-dekorativnim reljefima, dok je u ranijoj plitkoj ili kasnijoj kupolastoj niši bio smješten reljefni ili slobodno stojeći plastični portret jednoga ili više pokojnika.

Ikonografski reljefne kompozicije celjskoga područja kompletiraju one iz Flavija Solvae i Ptuja s time, da uz simbolično-alegorijske likove pojedinačnih heroja i alegorija postoji veći broj višefigurnih kompozicija, kod

kojih je u ritmu kontura i odnosa ploha naglašena tendencija odmjerjenosti. Ta odmjerjenost u nekim djelima prelazi u krutost i tvrdoću koja nije izraz eventualnoga temperamenta ili karakteristika majstora, nego stilska oznaka klasičnog ili klasicističkog predloška, kojega se majstori nastoje tačno pridržavati. Istovremeno kod tretiranja ukrasno-ornamentalnih površina osjeća se izrazita naklonost za izrađivanje plitkoga reljefa kod kojega plohe i konture naglašavaju igru kontrasta svjetla i sjene, a pokazuju i veću slobodu u kombiniranju detalja.

Preliminarno bi se moglo konstatirati da su u Flavija Solvi zastupljeni najjarhaiskiji oblici ikonografskih motiva i arhitektonsko-plastičnih kompozicija. U materijalima ptujskog i celjskog područja osjeća se značajno proširivanje izražajnih mogućnosti i namjene spomenika, te postizanje nivoa na kojemu kvalitetna obrtnička obrada omogućava oslobađanje umjetničkih tendencija pojedinaca kreatora.

AQUAE IASAE (Varaždinske Toplice)

U do sada sačuvanom i evidentiranom arhitektonsko-plastičnom i slobodnom plastičkom materijalu, ne ističe se velika količina. Ipak je interesantno da se na dijelovima samo jednoga nimfeja, koji reprezentira već napred spomenuti tip edikule, može uočiti izvanredna stilska zrelost i potpuno oslobođenje umjetnika stvaraoca.

Sigurno, da radi svojega položaja i funkcije u antikno doba, Var. Toplice nisu bile proizvodni centar umjetnina koje se u njima nalaze. Mnogostruka specifičnost njihove javne funkcije pogodovala je da se za ukrašavanje i reprezentaciju odabiru najatraktivniji radovi ili umjetnički najvrednija djela najboljih majstora.

Sačuvani posvetni zapis govori da je općina ptujska za vlade M. Aurelija i Lucija Vera (sredina 2. st. n. e.) dala sredstva vjerojatno za izradu novoga nimfeja. Međutim od sačuvanih fragmenata arhitektonsko-plastičkih dijelova, vrlo se mali broj sa sigurnošću može pripisati baš tom razdoblju. — Moguće je za ovu situaciju mjerodavan zapis iz vremena cara Konstantina († 337), koji spominje da je car obnovio Aquae Iasae sa »porticima i svim ukrasima«. Pa se moguće u sačuvanim fragmentima odražava težnja da se obnova izvrši »na prvobitni način«, — a to znači u stilu 2. st. n. e.

Drugačija je međutim situacija sa fragmentima nimfeja na kojima se nalaze figuralno-alegorijske kompozicije. One sve kraj vrlo vjerojatnoga sudjelovanja i radova od nekoliko umjetnika, pokazuju jedinstveni stilski profil. Pisana i stilska dokumentacija ukazuje na radove jedne generacije kipara koji su radili po narudbi antikne ptujske općine, služili se domaćim pohorskim mramorom i u svojim radovima razrađivali i unaprijedili najbolje tradicije kiparstva svojega regionalnog radioničkog kruga. — Prema tome, nama uklapanje plastike iz Var. Toplica u uži noričko-panonski krug ne pretstavlja posebni problem, ali će zato od posebne važnosti biti mogućnost da se detaljnom analizom pobliže odrede individualne karakteristike pojedinih majstora.

Ako se dokaže pretpostavka da su kiparski radovi određenih stilskih i ikonografskih karakteristika proizvodi regionalnoga radioničkoga kruga, koji je među ostalima opskrbljivao Fl. Solvu, Poetovio, Celeiju i Aquae

Iasae, sa njihovim okolicama, kiparskim radovima od 1. do 4. st. n. e., onda će svakako daljni važni prilog nauci biti pokušaj omogućavanja atribuiranja pojedinih djela odgovarajućim majstorima. — Na rasponu od ca. tri stoljeća, moguće ćemo uspjeti da pratimo pojedince u njihovim individualnim naporima i razvoju, a u određenim vremenskim razdobljima, i njihovo uklapanje u odgovarajuće stilske i proizvodne krugove. Istovremeno će postati jasnije i etape općenitog i postupnog kompletiranja proizvodnih i stvaralačkih uslova našega užega područja, kako se je ono uklopilo u cjelinu civilizacije rimskoga carstva.

Radi prikupljanja daljnjih stvarnih podataka, potrebno je nastaviti analizu spomenika in situ i vršiti njihovo dokumentarno i tehničko snimanje. Studijska analiza sveukupne dokumentacije i građe pokazati će da je noričko-panonska plastika naših centara i nalazišta, rezultat proizvodnih mogućnosti i stvaralačkoga rada lokalnih sredina i radionica, koje su dale svoj originalni prilog antiknoj civilizaciji Evrope u doba rimskoga carstva.

ZUSAMMENFASSUNG

Steinmetz- und Bildhauermanufakturen in unseren Gebieten und ihr Verhältnis zu anderen norischen und pannonischen Werkstätten zur Zeit des römischen Kaiserreichs

Die Analyse der evidentierten und schon bisher bekannten Steinplastik der römischen Ära im norisch-pannonischen Grenzgebiet konnte einen besonderen, selbständigen Kreis feststellen, den die Ortschaften Flavia Solva, Poetovio, Celeia, Aquae Iasae kennzeichnen. — Die Denkmäler des Territoriums *Flavia Solva* sind einfach, archaisch und ruhig; sie gehören grösstenteils dem 1. und 2. Jahrhundert an. — Die Kunst von *Poetovio* ist dynamisch und kontrastreich; ein besonders typisches Beispiel stellt das sog. Orpheus-Grabmal dar; die Denkmäler reihen sich durch alle vier Jahrhunderte. Die Denkmäler von *Celeia*, vor allem die Grabmäler in Šempeter, ähneln jenen aus Poetovio. Die Architektur der Grabädikula ist jedoch hier noch ausgeprägter, und auch die Reliefs mit komponierten Szenen sind zahlreicher. — Die Steinmetzarbeiten von *Aquae Iasae* sind von hoher Qualität, in einigen Beispielen aus Poetovio bestellt und man kann Bestrebungen der Meister nach Individualität im Rahmen der Stiltradition erkennen. Wir dürfen annehmen, dass dieser engere Territorialkreis, den wir zu evidentieren versuchen, in stilistischer Hinsicht genügend homogen ist, dass es möglich sein wird, daraus die einzelnen Steinmetzwerkstätten wie auch die Künstlerpersönlichkeiten zu eruieren. — Der Beitrag des Autors gibt die Schlüsse und methodologischen Ausgangspunkte einer umfangreicheren Studie über das behandelte Problem wieder.